

4. Лепп І. Християнська філософія екзистенції. – К.: Унів. Вид-во «Пульсари», 2004.
5. Ортега-и-Гассет Х. Musicalia // Ортега-и-Гассет Х. Эстетика. Философия культуры. – М.: «Искусство» 1991. – 546 с.
6. Ортега-и-Гассет Х. Человек и люди. http://iwolga.narod.ru/Ortega/ort_11.html
7. Ortega y Gasset J. Historia como sistema. – <http://librodot.com>
8. Ортега-и-Гассет Х. Эссе на эстетические темы в форме предисловия. <http://lib.ru/FILOSOF/ORTEGA/ortega04.txt>
9. Фромм. Э. Бегство от свободы. http://www.koob.ru/fromm_yerih/begstvo_ot_svobodi

Игнатенко И.В. Радикальная реальность «Я» и уединение в философском этосе Х.Ортеги-и-Гассета

Исследуется понимание модусов феномена одиночества в свете концептов «радикальная реальность» и «уединение» в творчестве Х.Ортеги-и-Гассета.

Ключевые слова: радикальная реальность, уединение, феномен.

Ignatenko, I.V. The radical reality of «self» and privacy in philosophy of H. Ortega-y-Gasset

The article concerns the understanding of phenomena of solemnity connected with concepts of «radical reality» and privacy in works of Spanish philosopher H.Ortega-y-Gasset.

Key words: radical reality,phenomen, privacy.

УДК 1(091): 323.1.

Жадько В.О.

Головні філософські аспекти самоактуалізації творчої особистості в еволюційній концепції Михайла Драгоманова

Досліджується тлумачення М.Драгомановим еволюційної концепції головних філософських аспектів самоактуалізації як найвищої форми розвитку творчої особистості, узагальнюється досвід соціально-філософського аналізу в наукових працях вітчизняних вчених.

Ключові слова: самоактуалізація, особистість, еволюційна концепція, світогляд, надія, творчість, інтелігенція.

З початку своєї наукової, публіцистичної та науково-викладацької діяльності М.Драгоманов (1841-1895) своєю творчістю привертає увагу до духовності у системі людських відносин, зокрема, до її філософського аспекту. Цій проблемі, зокрема, присвячено наукові дослідження А.Круглашова «Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова», В.Довгича «Українська ідея в політичній теорії М.Драгоманова», фрагменти книги В.Андрущенка «Організоване суспільство», наукові публікації в збірнику Національного педагогічного університету імені М.Драгоманова «Перші Міжнародні драгоманівські читання» та інші.

Змалечку вихований на ідеях передової філософії, Михайло Драгоманов розумів весь трагізм долі рідної країни. Завдяки зусиллям вчителя історії Полтавської гімназії О.Строніна, де М.Драгоманов навчався, раннє знайомство з теорією «Громадянського договору» філософів-просвітителів стимулювало зацікавленість юнака до ідей Кирило-Мефодіївського братства. Подібно авторові знаменитих трактатів «Політика» та «Поетика» Арістотеля, М.Драгоманов поєднав захоплення всесвітньою філософією та історією з філологічними науками.

До Київського університету св. Володимира (де свого часу навчалася когорта видатних мислителів – М.Бердяєв, С.Булгаков, С.Франк, Г.Шпет, Б.Кістяківський) Михайло Драгоманов прийшов восени 1859, саме напередодні реформи 1861 року, коли всюди було відчутне бродіння ліберальних і революційних ідей у російському суспільстві. Саме з числа студентів-шестидесятників багато хто стали авторами першого українського літературно-політичного журналу «Основа» (А.Свидницький, В.Антонович, Т.Рильський, Б.Познанський), входили до Київської громади, стали основою Південно-Західного відділу Російського географічного товариства.

Студент М. Драгоманов прослухав об'ємний курс педагогіки, який прочитав професор, відомий доктор філософії Сильвестр Гогоцький, автор першої в Російській імперії багатотомної філософської енциклопедії. Більше того, Михайло активно популяризував серед молоді «російсько-європейські» твори Достоевського та Толстого, Гоголя і Салтикова-Щедріна, Г. Успенського.

Особливо проявив себе Михайло Драгоманов як неформальний лідер студентської молоді під час обіду на честь прощання з прогресивним вченим, педагогом М. І. Пироговим, звільненим царською владою за вільнодумство. На банкеті з ліберальними, красномовними, насиченими багатим фактажем, багатозначним підтекстом, цікавою літературною аргументацією речами виступала переважно професура на чолі з ректором університету М. Х. Бунге. Перше слово, мовлене від студентства, виявилось на тлі попередніх ораторських вправ досить – таки частковим і невиразним. На нашу думку, буде цікаво навести журналістський запис філософської промови М. Драгоманова і ввести її до наукового обігу.

«Микола Івановичу! – звернувся студент Михайло Драгоманов до наставника. – Прислухаючись до щойно виголошених промов, я не міг не помітити однієї ідеї, якою вони проникнуті. Присутні висловилися ясно, що началом вашої багатогранної діяльності була повна повага до людини. У минулі часи одні начальники з суворістю вимогливістю вимагали формальної поваги до старших і викликали в нас страх і ворожнечу, інші були маніловським які і тим заохочували нас до неповаги. Відсутність гуманних принципів і взаємної поваги в обох випадках вело нас до своєвілля. Ви внушили начальству, що возведення дрібниць у нравственный обов'язок дає викривлене поняття про саму нравственність, що повага заслуговується, а не вимагається, що вона має бути взаємною. Ви поширили в наших гімназіях поняття про законність. Я був у сьомому класі, коли починалися ваші перетворення. В минулі часи у вищих класах невизнана самостійність хлопчика проявлялась у найпотворніших формах і ворожнеча до старших досягала крайніх меж. Коли ж наше начальство стало поступово проймається духом вашого управління, коли учень у непорозуміннях з учителем став сподіватися коли-небудь вийти першим, у нас ця ворожнеча стала стихати. Ось чому ми не вороже, а з Любов'ю згадаємо наші останні шкільні роки.

Я не буду з лестощів до вас, заперечувати впливу наших кращих наставників, але скажу сміливо, що більша частина цього впливу узаконювалась і самовіддано підтримувалась вами. І без вашої участі гуманні засади ввійшли б, звичайно, з часом у наші гімназії, але входили б неспокійно, насильницькі, ще більше посилюючи ворожнечу до старших. Між тим як за ваших перетворень позитивні наслідки людських стосунків між старшими й молодшими, що поступово встановлювалися, проявилися рано. Ще в сьомому класі ми стали переслідувати безглузде молодецтво і стримувати наших товаришів, стали розуміти, що начальник представник закону, а не сваволі.

Наші молодші товариші могли розвиватися ще нормальніше. Звичайно, за якісь два з половиною роки ви не встигли закінчити вашої справи, з корінням знищити свавілля і своєволля. Та чи вас винуватити в цьому? При великій повазі до вас я зважусь сказати, що навіть у самих звинуваченнях, які пред'являються вам не знаючими вас, є своя частка правди. Ви справді були надто гуманні. Але можна лише пожаліти те суспільство, в якому

гуманність іноді буває зайвою і спричиняє поряд із законною свободою хоч випадкове своєвілля! Хіба слід боятися емансипації селян через те лише, що комось вона може бути ложно сприйнята? І ще питання: що винне у цьому нерозумінні – емансипація чи закріпачення?

І все-таки за вашого керівництва не було таких вибухів своєвілля, який пригадає кожен пам'ятаючий свої шкільні роки. І все-таки, якщо взагалі тутешнє юнацтво тепер раніше попереднього усвідомило, що поняття про свободу необхідно поєднується з повагою до себе та інших, то воно усвідомило це саме під впливом нравственного порядку, встановленого вами в наших навчальних закладах [1, с. 2].

Приватна газета «Киевский телеграф» оперативно опублікувала промову студента. «Його промова була найбільш відвертою і яскравою і викликала, за свідченням сучасників, гаряче схвалення. До речі, її побоялися надрукувати у своїх звітах київські владні газети, а ректор університету професор Бунге одержав зауваження з міністерства освіти за те, що дозволив студентові виголосити таку промову. Особливо пам'ятними перебувають для нас ті хвилини, коли устами студента, недавнього гімназиста, майбутнє покоління громадських діячів виразило, як воно розуміє Пирогова» [2, с. 27].

А справді, дуже влучно відзначено цю особливість промови. Залишається віддати належне й молодому оратору й журналісту газети, який професійною інтуїцією відчув дух європейця – уособлення грядущої генерації громадських діячів, філософів, публіцистів, культурологів. Михайло говорив від імені провідних філософів-учених – М. Бердяєва, Т. Рильського, В. Антоновича, К. Шейковського, багатьох інших талантів, відданим ідеалам свободи.

Коли в Києві почали створювати перші в Російській імперії недільні школи, Михайло Драгоманов став викладати історію в школі на Новім Строєнні, згодом цей же предмет – у Тимчасовій педагогічній школі, на Подолі (будівля знаходиться на розі вулиць Костянтинівської та Хорової).

У 1863 році М. Драгоманов захистив дисертацію «Імператор Тіберій». Це соціально-психологічний портрет політика, який на дев'ятому році правління став тираном. Молодий науковець констатує: «Древні анналісти взагалі мало заглядають мало у душу людини, – вивчення внутрішніх причин дій людських, психологічний аналіз історичних осіб, як відомо, плід новіших поглядів на історію, залишилися майже чужі древнім, які дивились на людину із зовнішньо-юридичної точки зору» [3, с. 17]. Є всі підстави стверджувати, що при підготовці даного наукового дослідження, Михайло Драгоманов перечитав (до речі, в оригіналі!) всю тогочасну філософську класику, особливо праці філософів – Конта, Мілля, Спенсера, Гізо, Тьєррі, Прудона, Блана, деякі праці Фейєрбаха та інших.

Тоді ж з'являються перші науково-філософські статті Драгоманова, присвячені проблемам освіти, творчості, особистості вчителя на Україні, що викликало тривалу полеміку з попечителем Київського учбового округу О. Ширинським-Шахматовим, міністром Д. Толстим і навіть В. Шульгіним – редактором офіційного «Киевлянина».

Тонке розуміння суспільних процесів, потяг до узагальнення та осмислення сформували Михайла Драгоманова як непересічного філософа свого часу. Будучи ще й громадським діячем, серед найважливіших рис людських взаємостосунків М. Драгоманов на перше місце ставив потребу

в суспільній солідарності, взаємодопомозі та підтримці, такі людські риси як добродіяльність, щирість, конструктив, взаєморозуміння. «Вироб такої солідарності – справа не легка, – відзначав він. – Вона потребує перш усього розуму досить сильного і сміливого, щоб він міг поглянути на діло без усяких упереджень, вільно від усяких споминів історичних і від теперішніх зріслих на історичному ґрунті інституцій, почастних інтересів, звичок і інстинктів, а також і від теперішньої опозиції їм, котра часто єсть тільки копією з status-gvo, до котрої лишень поставлено плюс замість мінус»[4,с.20].

Філософський погляд, скажімо, на розвиток людства у М. Драгоманова відрізнявся відчутним оптимізмом. Він неодноразово у різних творах наголошував на дієвості суспільного прогресу, на спрямованості розвитку людства від гіршого до кращого: «І хоча тепер ще багато треба праці, аби всі люди жили щасливі, та все-таки придивляючись, як живуть різні народи на світі і читаючи, як вони гинули від найдавніших часів аж до наших, побачимо, що в життю людським іде поступ до ліпшого. З сего просвічені люди виводять надію, що колись то буде добре всім жити на землі»[5,с.47].

Висловлюючи не так переконання, як надію на краще, Драгоманов вірив, що тільки така надія може «освітити» дорогу в майбутнє, підтримати у скрутні часи сьогодення і не дати занепасти духом серед тих труднощів, якими переповнене життя будь-якої особистості, а тим більше пересічного його сучасника-співвітчизника. М. Драгоманов не міг миритися з системою, в якій ігнорувалися права особистості. Як вчений, він незворушно стояв до кінця днів своїх, що – особливо творчій людині, потрібні гарантії забезпечення честі, гідності, незалежності. Без них особистість неспроможна самовизначитися, самовиявитися, самореалізуватися. «Творча особистість має бути незалежною від влади і церкви, стверджував у своїх публікаціях М. Драгоманов. Ніхто не може диктувати їй свою волю, змушувати писати вірш чи картину супроти внутрішнього бажання, крім того Бога, що зветься «натхненням». М. Драгоманов не вважав нетактовним висловлювати серйозні зауваження навіть метрові європейської культури І. Тургеневу. Український публіцист і редактор Михайло Драгоманов був повік вдячний російському письменникові за популяризацію творчості М. Вовчка, Т. Шевченка в Російській імперії, на Заході, однак не міг не розкритикувати за самоцензурування. Об'єктивний цінитель літератури, М. Драгоманов, як пояснював у замітці, «дозволив собі висловити, що такий письменник як Тургенев, мав був би цілком ясно і рішуче зайняти становище, зовсім незалежне і від молодих революціонерів, і від уряду й заради нього, якщо треба, друкуватися за кордоном без цензури, як то робили свого часу Вольтер, Гюго»[6,с.242].

Окрім ствердження загальної переконаності у просуванні людства до щасливіших часів, Михайло Петрович як вчений з філософським мисленням намагався в своїх дослідженнях та виступах показати, в який спосіб можна наближати такі часи і що для цього треба робити. «Науки і умілості, навичка думати про правду і почувати прекрасне роблять людей інакшими і ліпшими, підбивають людей до того, аби думати не тільки про себе самих, але й про других, виробляють поступ людських звичаїв і норівів, поступ громадської справедливості. Чим далі, все більше стає людей, – висловлював свою думку Драгоманов, – котрі готові навіть самі терпіти, аби завести справедливість у громаді, тай іншими способами по-

ліпшити долю других, і при тім не ждуть за те для себе ніякої заплати ані на сім, ані на тім світі»[7,с.55].

Всебічно-проблемними на роздуми про співвідношення філософії й політики були драгомановські праці, які побачили світ наприкінці 1870-х – на початку 1880-х роках на сторінках російських, українських, сербських і західноєвропейських видань, а також у двох видавничих проєктах, пов'язаних головню з Драгомановим. Йдеться про український часопис «Громада» і російське видання «Вольное Слово», що виходили у Швейцарії. Спостерігаючи, зокрема, за розвитком так званої Балканської кризи, Драгоманов поділяв сподівання тих суспільних кіл, які вважали, що революційні події – національно-визвольні рухи балканських народів повинні стати початком радикальних перетворень і в межах Російської імперії. Тому «фокусом» драгомановської публіцистики стає порівняння сподівань і устремлінь народів Балкан, прогресивних кіл Російської імперії та офіційної політики Петербурга як, водночас, і інших столиць «зацікавлених держав Європи».

До яких тем би не брався М. Драгоманов як науковець та публіцист: доля освіти та шкільництва в Україні, становище земств і їх політичний потенціал, політика царату стосовно неросійських національностей, ситуація в Європі крізь призму протистояння імперських амбіцій, – майже всюди він знаходив за можливе і доречне висловити філософську оцінку процесів, які аналізував. І, як правило, такий аналіз, у поєднанні з його гострим журналістським стилем, глибокою науковою ерудицією і допитливим інтелектом, давав плідний результат. Він не був новатором у використанні філософії як критерію оцінки політики, не всі з його суджень маємо підстави назвати оригінальними. Проте як послідовність, доречність, так і системність включення філософського компонента до політичного аналізу відрізняють погляди Михайла Драгоманова від багатьох його сучасників і роблять його теоретичну спадщину в цьому відношенні унікальною – у масштабах української політичної традиції і досить помітною – у вимірах російської й східноєвропейської політичної думки ХІХ століття. М. Драгоманов у своїх глибинних філософсько-освітянських інтенціях є персоналістом і обґрунтовував як науковець свою думку не на продукування педагогом свого лише досвіду, а на постійне репродукування ним власної творчої особистості, пов'язане з трансцендуванням, роблячи коначну у часі і просторі людину актуально безкінечною особистістю. Лише така особистість, на думку філософа Драгоманова, зможе відтворитись у творчих здобутках своїх вихованців.

У ході дослідження ми вже звертали увагу на результативність соціально-філософського прогнозування Михайла Драгоманова. Лише підкреслимо, що критерієм тут виступає здійснення цих прогнозів, нехай тільки зараз, через багато років по їх формуванню. Випробування часом – ознака достовірності, імовірності, неабиякого таланту Михайла Петровича Драгоманова, здатності до сміливої передбачливості і проникливої прозорливості. Що ж забезпечує успіх цих віддалених від нас часом і так потрібних зараз прогностичних праць М. Драгоманова, його філософські погляди на психологію творчості особистості? Творчість, у поясненні словника сучасної української мови, це «діяльність людини, спрямована на створення духовних і матеріальних цінностей»[8,с.1234]. Отже, творець повинен вдаватися не до традиційних правил, прийомів, методів, що приводять до задалегідь визначених результатів, а по-

слугуватись новаторськими, тобто досі ще нікому невідомими, пойдено відкритими підходами, прийомами, методами. Так от, той, хто привернув нашу увагу – Михайло Драгоманов, був творцем – в науці, політиці, публіцистиці, бо умів мислити по-філософськи. Причому, оригінально, свіжо, нестереотипно, особливо – в публіцистичних і філософських роздумах. Він вражав несподіваністю і, здавалось би, парадоксальністю своїх думок, суджень, висновків. Скажімо, як на роль історії в формуванні світогляду особистості: «Кожного чоловіка, кожного списателя тоді тільки можна оцінити як слід, коли роздивимось на нього власне історичним, об'єктивним поглядом, та ще й на ґрунті тієї громади, в якій він виріс і працював» [9, с.127].

Наука і мистецтво не здавались навіть їх популяризаторові бездоганними засобами етичного поступу людства. Але Драгоманов визнавав: «Наука, хоч і не зразу доводить людей до правди, хоч по дорозі дає людям і помилки, а іноді й горе, та лишень пробою та взаємною наукою люде доходить до правди» [10, с.50]. Втім, роль філософської науки як духовного провідника, за Драгомановим, є порівняно новим явищем в історії, більше того, не в усі часи вона була спроможна ефективно виконувати свою світоглядну, етично-спрямовуючу функцію. «Філософи вважали, що людей треба так виховувати, аби вони робили по правді і відверталися від неправди, щоби там з ними не було на сім, чи на тім світі. Але філософська наука, котра опиралася лише на розум, розходилася межі людьми по малу. А наука християнська, котра спиралася на проповідь про рай і пекло, була приступна і для найменше просвічених, для найгрубіших людей» [11, с.28].

Драгоманов визнавав переваги християнської етики у порівнянні з «варварським» станом стосунків у суспільстві, зокрема, значення заповідей, які закликали людей до милосердя, взаємної любові та утримання від дій, які можуть зашкодити іншим. На прикладі євангельської заповіді, що закликала «пробачати винуватцям нашим», вчений формулює своє критичне ставлення до неї як не достатньої для моральної регуляції суспільних стосунків. «Звісно така заповідь милостива і ліпша, – визнавав він, – ніж старий закон про помсту, але вона не кладе ніякої границі против злого... Що ж буде, коли всі люде будуть не противитись злу, не будуть старатись перемінити такі порядки, при котрих з бідного здирають останню одежину? – А вже ж, що зло буде панувати до віку. Очевидно, що тут не допоможе особиста милість, а надто непротивенство злу, а треба перемінити громадські порядки. Але ж про ці порядки євангельська наука навіть і не згадує» [12, с.28].

Висловлюючи справедливе переконання, що для того, щоб визволити інших від неволі, треба бути вільним самому (маючи на увазі протиріччя зовнішньополітичної ролі Росії з її становищем «північної копії» Туреччини), Драгоманов сформулював своє універсальне «етичне кредо» в оцінці будь-яких політичних заходів: «Свіжу, нову, чисту справу треба і ставити на свіжий ґрунт, доводити чистими аргументами, а не підстроюватися до застарілих, часто патологічних інстинктів». І хоч у цьому випадку мова йшла про застарілий загарбницький інстинкт «турків петербурзьких», загальне гасло – назва драгомановської статті, стає одним із широко відомих афоризмів у політичному лексиконі його сучасників: «Чиста справа потребує чистих засобів» [13, с.21]. Цим переконанням пронизані пізніші твори, епістолярна спадщина та й практична діяльність

Драгоманова. «Чистота засобів» була для нього найвірнішою запорукою чистоти справи і підтвердженням особистої порядності людей, які брались відстоювати ті чи інші політичні цілі.

Для сучасників Михайло Драгоманова втіленням «зла», нерідко абсолютного, була «офіційна етика», етика подвійної моралі (однієї – для публіки, іншої – «для сімейного кола»), брехні і підступності, інтриги і пристосуванства, хабарництва і казнокрадства тощо. Для тих, хто не мирився з офіційним режимом, нерідко не існувало іншого вибору як «розривати» з усім, що цей офіційний світ уособлював. «Абсолютність зла» пануючих класів, аморальність правлячих режимів ставали не тільки «аксіомою», але й, прийняті за таку, спонукою, більше того, моральним обов'язком боротися зі злом, яке вони породжують і підтримують, боротися «не на життя, а на смерть», боротися до повної перемоги. Виникла нездоланна спокуса відчутти себе носіями найвищої, жертовної та «святої» етики революційного порятунку людства. Етика, що вимагала готовності смерти за інших в ім'я їх спасіння, але водночас пробачала, навіть передбачала легкість у пожертвуванні іншими і вже, поза всяким сумнівом, «звичайною людською мораллю» і моральністю (особливо якщо проголосити цю мораль класовою, буржуазною, нарешті, міщанською і так далі). Революціонери різних гатунків, включно з представниками радикальних течій національних рухів, нерідко відверто чи завуальовано погоджувались із відомим мак'явеллівсько-езуїтським принципом: «Мета виправдовує засоби». Принадливість досягнення «благородної мети» за будь-яку ціну, виправдання своїх дій «величчю мети» – були і поки що залишаються найбільш показовим випробуванням політика. А сама політика, з точки зору моральності, є нічим іншим як вибором між метою і засобами, між етичністю і функціональними резонами, нарешті, між моральним імперативом і політичною доцільністю.

На загал, Драгоманов намагався не відступати від свого етичного вибору і прагнув усебічно обґрунтувати слушність такого підходу в різних, у тому числі «раціональних категоріях». Ось лише один із таких характерних прикладів із його листа до М.Ковалевського: «Принципу «Мета виправдовує засоби» не визнавав і не визнаю. Він просто не практичний для людей з ідеями тому, що відкриває свободу правдивим, професійним пройдисвітам, а оскільки ці останні майстерніші у застосуванні оноґо принципу, ніж ідеологи, то й лишать їх у дурнях» [14, с.126].

У цьому відношенні «моральний вибір» був не таким вже і великим (варто нагадати, що бути українцем – це вже був моральний вибір!). А як додати ще постійну загрозу денационалізації, постійне «перехоплення» кращих представників молоді до лав всеросійських та польських організацій, то цілком зрозуміло, чому національні діячі перебували в стані довготривалого перевантаження своїх не таких уже й великих організаційних, інтелектуальних і моральних ресурсів. До цього додавалась ще й несприятлива суспільна атмосфера, яка дісталась у спадок від минулих епох і яку Драгоманов небезпідставно вважав характерною особливістю східноєвропейських народів: «... єсть речі (в наших сторонах), котрі далеко більше руйнують, ніж усякі кари, що може зробити начальство. Ті речі виходять од байдужості, деревянства, од безсердечності, якою, треба сказати, доволі наділені громадяне в західній Європі. Од чого то так сталось, друге діло, – може найбільше од того, що тут уся історія, і з чужинцями й своїм начальством, тільки й робила, що рвала нитки між людьми, руйнувала в

них справді громадські, товариські й навіть родинні звички, – а тільки слабкість власне братерських звичок єсть одна з найпримітніших одмін в руських людей, московських, як і українських, хоч вони так і люблять величатись своїм «серцем» перед «сухосеречною, міщанською Європою, в котрій, мовляв, люде тільки й знають, що гроші лічить...» [15, с.177].

Драгоманов категорично заперечував виправданість і принципову припустимість не громадянських вчинків і засобів в «арсеналі» діячів національного відродження. «Мета добра: щоби люди любили свою країну, свій народ, свою мову. Та тільки до цієї мети треба вести людей так, щоб не зламати чистої правди», – застерігав він співвітчизників. Саме Михайло Петрович Драгоманов як науковець доводить етнічну гомогенність українського народу на всіх землях його поселення, самотність української мови і пише про неї так: «Українська мова в багатстві, витонченості і гнучкості форм не поступається ані жодній із сучасних літературних мов слов'янства і не бідна аж ніяк на поняття, аби нею зважко було переладати глибину філософських думок і змальовувати високохудожні образи. Це не мова простолюду тільки, як твердять московські невігласи, а мова цілої нації, політичне майбутнє якої іще попереду, але чиє місце на право самостійного розвитку цивілізованих народів уже завойоване й не може бути зайняте ніким іншим» [16, с.393].

Саме Павликові завдячуємо зібранням і публікацією значної частки драгомановської теоретичної та епістолярної спадщини. До кінця своїх днів, будучи вже досить авторитетним політичним лідером, щонайменше у масштабі австрійської України, Павлик зберігав особливі почуття вдячності, якщо не відданості Драгоманову, його справі, захищаючи ім'я свого вчителя від нападок і спроб дискредитації. Він був часом більшим «драгомановцем», аніж, наприклад, рідні Драгоманова, до яких Павлик не раз звертався за підтримкою у проведенні «своєї лінії» щодо популяризації М. Драгоманова та його справ. З філософської точки зору, для Павлика не існувало ніяких підстав думати, що Михайло Драгоманов будь-коли відхилився від дотримання моральних постулатів.

Роль М. Павлика вченого, видавця, а тому і найбільшого знавця всього написаного його вчителем, змушує, за всієї критичності щодо його особистої продрагомановської «заангажованості», рахуватися з його аргументами, коли вони спираються на документальні та наукові свідчення. Так, наприклад, випускаючи у світ «Листи Михайла Драгоманова до редакторів російського соціально-революційного видання «Вперед», Павлик написав філософсько-соціальну передмову, де вмістив розгорнуту характеристику духовному світогляду Драгоманова, його філософським поглядом на проблеми загальнолюдських цінностей і ролі особистості в історії державотворення, формування в сучасників історичної пам'яті. Автор передмови стверджував (просимо вибачити за таку довгу цитату, але вона наймісткіше ввбрала чесноти Михайла Петровича в інтерпретації М. Павлика): «Він і в противниці бачив, найперше, людину, і боронив усякому воювати з ним некультурними способами, тай не завалая своїх рук у такий боротьбі, ні словом, ні вчинком. На всі людські справи (в тім числі і партійні й національні) дивився він зі становища людського, – яко твердий і консеквентний культурник, гуманіст, а до того й добрий знавець історії, котрий проводив різку лінію між історіописанням і історіоробленням, між тим, що можна було робити в минулій історії та тим, що можна робити в дальшій: котрий знав, що, по закону природному, з такого може вийти

лише таке ж, себто; з брехні брехня, з пакости пакість, котрий не допустив і гадки вживання, в боротьбі з противником, усіх історичних способів, які уживали всякі дикуни протягом історії; котрий тямив твердо, що дійсний поступ, душа його – се власне: свідоме повертання подальшого ходу людськості на кращі дороги розвою; котрий знав, що хто думає і робить інакше, той згори засуджує себе й свою народну справу на погибель, бо признає, тим самим, той же спосіб воювання й своєму противникові, часто дужчому, котрий бачив, <...> що котра партія, як напр. партія російських] соціалістів – признає можливість усяких способів для досягнення цілей партії, то неминуче виробить людей, що вживатимуть усяких нечесних способів і проти власної партії, власних товаришів і неминуче з гори приготує собі самій фіаско, – як воно потім і виявилось, в такій страшенній формі, як Азевщина, котра заїла російську революцію й її можливо добрі наслідки...» [17, с.10].

Формування філософського світогляду та суспільної моралі, на думку М. Драгоманова, покликана виконати, перш за все, національна інтелігенція, яка отримала європейську освіту, була здатна стати провідником українських селян і міщан. Звідси походило його бажання відсунути від морального проводу в українській громаді духовенство, звідси ж походять його спроби поширити протестантську етику та організацію в Україні. На перший план учений і громадський діяч висував потребу формування атмосфери громадського служіння, суспільної солідарності, відданості інтересам загалу. «Очевидно, щоб підперти рух народний до того, щоб дати в релігії перше місце цій етиці, – відзначав він, – треба підрізувати в народі чудотворний світогляд і підпирати раціоналізм, – як для того, щоб та етика поставлена була вірно і міцно, треба розширити альтруїзм індивідуальний до громадського, показуючи, що любов до людей мусить не обмежуватись поміччю особам, а вести й до служби й цілій громаді» [18, с.417].

М. Драгоманов закликав національну інтелігенцію: «...тож треба пригадати такі заповіді, котрі би піддержували їх (людей. – В.Ж.) життє, а такі заповіді можна помирити з правдою тоді, коли сказати людям, аби вони дбали все про громадське добро, то будуть тим самим служити і собі самим. А без думки про громадське добро лишається одно з двох: або дбати кожному про своє багатство, або жебрати і помирати!» [19, с.28]. Ось тому, на його думку, важливо було підтвердити, що зусилля українських діячів не марні, вони потрібні, вони обґрунтовано відповідають як національним потребам, так і «вимогам» всесвітнього прогресу. З таким «союзником» як всесвітній поступ можна було сміливо братись до справ на будь-яких ділянках національного розвою. М. Драгоманов відзначав: «В історії очевидний зріст солідарності людей од роду-племени до націй-держав і далі до людськості. Зріст цей іде не тільки через самий поступ і інтелекту і моралі, або через поступову зміну «жизнеописаній», а й через зріст матеріальних інтересів, при чому поступові помагають навіть хижі інстинкти людей, бо люди все ж таки звірі, і те, що ми зовемо гуманністю, не єсть в їх первісне, істотне, а вироста тільки помалу» [20, с.10].

І сьогодні актуальні філософсько-соціальні думки Михайла Петровича Драгоманова про роль освітан, творчої інтелігенції в розбудові української державності: «Настав час, коли треба з усієї сили переносити на Україну нову європейську науку, а поряд з тим показувати думки й змагання українського мужицтва європейському світові, котрий, певно, знов пізнає в українському народі свого брата» [21, с.154].

Для М. Драгоманова мораль була політичною константою, а не перманентно змінною величиною. Він не міг змиритися з утилітарним підходом до сповідання моральних принципів. «Політика мусить бути на добру долю педагогікою», – наголошував Михайло Петрович [22, с. 9]. І, скільки міг, намагався вчитись сам і допомагати іншим «робити історію» так, щоби за результати власних політичних вчинків не було соромно. У цьому, мабуть, була його духовна програма-мінімум у політиці. Але для втілення у життя більш високих моральних вимог було замало суб'єктивної, особистої сумлінності та порядності. «Але вся біда у тім, – відзначав з сумом М. Драгоманов, – що хід історії мало залежить від добрих почуттів окремих особистостей й що навіть результат революцій мало залежить від почуттів і розрахунків їх ініціаторів, – і навіть більше: переважно завтрашня поведінка самих політичних діячів не залежить від їх сьогоднішніх обіцянок, так що навіть при повній їх чесності, вони можуть бути втягнуті зовсім на несподіваний шлях обставинами, бажанням оволодіти ними, нарешті інтересами і звичками тих сфер, із яких виійшли ці діячі та на які вони повинні з необхідності спертися і т. д.» [23, с. 79].

Це узагальнення стосується й тих філософських і етичних взаємин та конфліктів, які виринули навколо Драгоманова за його життя і довкола його імені, ідей та теоретичної спадщини – після його смерті. Тут доречно навести слова відомого українського історика В. Антоновича (1834-1908), який запевняв сучасників: «Будьте певні, що яка б філософія не була у мозку, назвати Драгоманівські зусилля, напруженої діяльності та всіх її наслідків скільки-небудь порядна людина не може інакше, аніж самою поважною і самою симпатичною справою» [24, с. 9].

Сам Михайло Петрович залишається позитивним прикладом теоретичного осмислення проблем філософського світосприйняття в українській суспільній думці. Адже він як просвітителю (у тому філософському смислі, що й французькі просвітителі XVII століття) сповідував будівничу силу розуму. Інтелектуальний потенціал держави, на його думку, має виробити й принести особистості будь-якої національності вселенську істину і свободу. Недаремно Михайло Петрович любив ось ці слова Т. Шевченка:

**І день іде, і ніч іде. / І, голову схопивши в руки, /
Дивуєшся, чому не йде / Апостол правди і науки.**

М. Драгоманов протиставляв пошукам «своєї правди» філософське пізнання всезагальної істини. Зі сказаного можна дійти таких висновків:

1) філософський прогноз, наприклад, у контексті народознавчої публіцистики Михайла Петровича Драгоманова з проблем державотворення – цікаве явище і в плані ретроспекції, і з точки зору сьогодення, і з погляду прийдешнього. Такий прогноз виступав почасти у вигляді колективного ідеалу нації, «запліднений» ідеєю української державності, її відродження й розвитку на засадах високої духовності, самобутності, соборності українства, інтеграції його у світовий процес суспільного поступу та прогресу. Таким чином, посилення на давню і новітню історію всього людства й свого народу, на українську ментальність, а, отже, залучення на роль конструктивного елемента передбачень майбуття історико-політичних екскурсів, аналогій, паралелей, порівнянь, асоціацій, потужного пласту народознавчого фактажу. Тобто, структура суспільства

охоплює весь комплекс інтерсуб'єктних і суб'єктно-об'єктних зв'язків та ґрунтуються на єдності її минулого, теперішнього й майбутнього;

2) багато для формування філософської думки нації є те, що одним із авторів таких прогнозів була й така яскрава особистість як Михайло Петрович Драгоманов, людина широкого кругозору, енциклопедичної освіти, з добре розвинутою національною самосвідомістю, гострим почуттям громадянського обов'язку, гарячою любов'ю до всього українського і цілеспрямуваним зробити його народом державним, суверенним, щасливим. Серед численних оцінок діяльності філософа-вченого, публіциста і видавця, привертає увагу об'єктивна думка політичного опонента Д. Овсянико-Куликовського: «Драгоманов, поза сумнівом, належав до рідкісного і високоцінного типу натур не лише нормальних, але й нормативних, і з цього боку я б зіставив його вже не з М. М. Ковалевським, а з В. Г. Короленком. Як в останнього, моральна основа особистості проявлялась у Драгоманова з тією повнотою й неухильністю, які мимоволі навіюють нам думку, що перед нами не просто хороша, в усіх відношеннях порядна людина – з правилами, а людина, котра є зразком морального здоров'я і високого строю душі» [25, с. 437];

3) світоглядні філософські передбачення, які несла в собі народознавча публіцистика Михайла Драгоманова з проблем державності та формування особистості, витримали перевірку часом, суспільно-політичною практикою. Результативність і ефективність таких передбачень визначалась умінням Михайла Петровича бачити пріоритетність завдань прогнозування. Сфера висловлюваних ним прогнозів зачіпала швидше стратегію, ніж тактику державотворення, його заслуга полягає в тому, що він, не претендуючи на роль пророка (якому достеменно відомо, коли і яким саме чином можна відроджувати власну державу), з науковою точністю передбачив, що такий час настане, як тільки історичний поступ виведе людство на достатній рівень національної і державної самосвідомості;

4) досвід науковця та публіциста-прогнозіста М. Драгоманова минулих часів досить повчальний для нинішніх працівників засобів масової інформації, науковців, політиків. Він вчить мистецтву мислити, думати сучасно, конструктивно, розглядаючи кожне явище національного характеру в контексті світових процесів;

5) філософсько-прогностичні можливості подвижника духовного відродження народу Михайла Драгоманова з найбільшою силою проявляються на зламі історичних епох, в періоди найбільшої нестабільності у розвитку сучасного українського соціуму, його політичної невизначеності, кризисних явищ в економіці і духовній сфері. І тут немає нічого дивного: саме в такі періоди людство найбільше потребує інформації не лише про реальну ситуацію, а й про те, що його очікує в майбутньому. Що й передбачав Михайло Петрович Драгоманов, як редактор газет «Киевский телеграф», і «Вольное слово» (Женева), часопису «Громада», співробітник російських, болгарських, французьких, італійських, німецьких та інших видань він вивів українське політичне, філософське слово на обшири європейської суспільної думки.

Список використаних джерел

1. Киевский телеграф. – 1861. – №29 – С.2.
2. Іванова Р. Михайло Драгоманов у суспільно-політичному русі Росії та України. – К.: Вид-во Київ. Ун-ту, 1971. – С.27.

3. Драгоманов М. Император Тиберий // Унив. известия. – 1864. – № 1. – С.17-18.
4. Драгоманов М. Лист до Товариства «Академічна Громада» у Кракові // ЦДІА у Львові. – Ф.663. – Оп.2.– Спр.50. – С.20.
5. Драгоманов М. Оповідання про заздрих богів. – Львів, 1901. – С.47.
6. Драгоманов М. Собр. полит. соч. – Париж, 1906. – Т.2. – С.242-243.
7. Драгоманов М. Рай і поступ. – Б/м, 1915. – С.55.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – Київ – Ірпінь, 1991-2001.– 1234с.
9. З листування М.П. Драгоманова з О.С. Суворінім. – Б/м. – Б/р. – С.127.
10. Драгоманов М. Оповідання про заздрих богів. – Львів, 1901. – С.50.
11. Драгоманов М. Рай і поступ. – Б/м, 1915. – С.28.
12. Драгоманов М. Рай і поступ. – Б/м, 1915. – С.28.
13. Драгоманов М. Чистое дело требует чистых средств // Москва. – Санкт-Петербург, 1876. – № 41. – С.21.
14. Драгоманов М. – Ковалевському М. 28.XII.1892. // Переписка М. Драгоманова з М. Павликом: у 8 т. – Чернівці, 1911. – Т.VII. – С.126.
15. Драгоманов М. Шевченко, українофіли й соціалізм // Громада, №4. – С.177.
16. Драгоманов М. Неправда – не просвіта // Літературно-публіцистичні твори. – Київ, 1970. – Т.2. – С.393.
17. Павлик М. Передмова // Листи Михайла Драгоманова до редакторів російського соціально-революційного видання «Вперед» (1876-1878). – Львів, 1910. – С.10.
18. Драгоманов М. Твори Василя Чайченка. Т.І. Оповідання. Т.ІІ. Сонячний промінь. Т.ІІІ. На розпутті // Літературно-публіцистичні праці. – Т.2. – С.418-419.
19. Драгоманов М. Рай і поступ. – Б/м, 1915. – С.28.
20. Драгоманов М. «Царство Боже всередині нас» Л. Толстого. – К., 1910. – С.10.
21. Драгоманов М. Нові українські пісні. Про громадські справи (1776-1880). – К., 1918. – С.154.
22. Драгоманов М. Историческая Польша и Великорусская демократия. – Женева, 1882. – С.9.
23. Драгоманов М. – Павлику М. 16.08.1890. // Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом. – Т. VI. – С.79.
24. Антонович В. – Драгоманову М. 8.05.1875 // Архів М. Драгоманова. – С.9.
25. Овсяннико-Куликовський Д. Михаил Петрович Драгоманов // Лит.-критические работы: В 2 т. – М., 1969. – Т.2. – С.437.
26. Андрущенко В.П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: досвід соціально-філософського аналізу / Віктор Петрович Андрущенко. – К.: Атлант ЮЕМСі, 2006. – 498с.
27. Круглашов А.М. Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова / Анатолій Миколайович Круглашов; [Ю.І.Макар (відп.ред.)]. – [2-е вид.]. – Чернівці: Прут, 2001. – 488с.
28. Довгич В. Українська ідея в політичній теорії М. Драгоманова. – К., 1991.–156с.

29. Перші Міжнародні драгомановські читання, 30 вересня – 2 жовтня 2003р.: [Матеріали] / В.П. Андрущенко (відп. ред.), Г.І. Волинка (уклад.). – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2003. – 226с.

Жадько В.А. Главные философские аспекты самоактуализации творческой личности в эволюционной концепции Михаила Драгоманова

Исследуются толкования М. Драгоманова эволюционной концепции главных философских аспектов самоактуализации как самой высокой формы развития творческой личности, обобщается опыт социально-философского анализа в научных работах отечественных ученых.

Ключевые слова: самоактуализация, личность, эволюционная концепция, мировоззрение, надежда, творчество, интеллигенция.

Zhad'ko, V.A. The main philosophical aspects of the self-actualization of a creative personality in the evolutionary conception of M. Dragomanov

The work is devoted to M. Dragomanov's interpretations of the evolutionary conception of the main philosophical aspects of the self-actualization as the highest form in the development of a creative personality. The experience of the social-philosophical analysis, which was made in the scientific works of native researchers, is generalized.

Key words: self-actualization, personality, evolutionary conception, outlook, hope, creativity, intelligentsia.